

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2023/1

Szakmai védnökök

Bartók István, BTK Irodalomtudományi Intézet

Jankovits László, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Nagy Imre, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Szerkesztők

Bozsoki Petra, ELTE BTK XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Kucserka Zsófia, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Laczkó András, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Milbacher Róbert, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Pálfy Eszter, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Pap Balázs, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
Szatmári Áron, BTK Irodalomtudományi Intézet

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba, PTE BTK Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszéke

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó

a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER	
Gyöngyösi-kontextusok a 18–19. század fordulóján	
A költő szerepe Gvadányi József, Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc írásaiban	9
HORVÁTH MARGARÉTA	
Újabb problémafelvetések az <i>Istenes énekek</i> kiadástörténetéhez	29

KRITIKAI LAPOK

FÓRIZS GERGELY	
Búvárlás egy elsüllyedt világban	
<i>The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820</i> , hg. Gábor VADERNA, Wien, Praesens Verlag, 2022 (Verflechtungen und Interferenzen: Studien zu den Literaturen und Kulturen im zentraleuropäischen Raum, 8).....	53
CSANÁDY NIKOLETT	
A kéziratosság változatai	
<i>Női íráshasználat és kéziratosság kultúra a hosszú 19. században</i> , szerk. Török Zsuzsa, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 18).....	59

HASZNOS MULATSÁGOK

HYMNUS 200	
A <i>Hymnus</i> a határon túli magyartanításban (<i>Szerkesztői előszó</i>).....	67
MIKLÓS KRISZTINA	
Kettősség és kontraszt	
A <i>Hymnus</i> tanítása Székelyföldön	69
KULCSÁR MÓNKA	
Isten, áldd meg a (szlovákiai) magyart!.....	79
FERENCZY NIKOLETT	
A <i>Hymnus</i> Eszéken.....	87

FILLÉRTÁR

ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR	
Vienniasz (14–24. ének) (<i>Közvetési Bende P. Anita</i>).....	99
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	167
A lapszám szerzői	169

Csanády Nikolett

A kéziratosság változatai

Női íráshasználat és kézíratos kultúra a hosszú 19. században, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 18).

2017-ben vette kezdetét az a konferenciasorozat, amely a 19. század magyar nőíróival foglalkozó kutatóknak biztosít lehetőséget eredményeik bemutatására és az együttgondolkodásra. A konferenciákat eddig minden esetben tanulmánykötet is követte a Reciti Kiadó gondozásában, Török Zsuzsa szerkesztésében; a 2022-ben megjelent *Női íráshasználat és kézíratos kultúra a hosszú 19. században* a harmadik a sorban. A megegyező címmel 2021. október 21–22-én lezajlott konferencia előadásából készült tíz tanulmány négy fejezetre osztva szerepel a kiadványban. Török Zsuzsa szerkesztői bevezetőjében kiemelte: a kötet szervezőelve elsősorban tematikus volt, ugyanakkor a tanulmányok hozzávetőlegesen kronológiai sorrendben is követik egymást. Alapvetésük, hogy a 19. században a kéziratok és a nyomtatott szövegek párhuzamosan éltek egymás mellett, vagyis utóbbi nem váltotta, nem is válthatta le a korábit. Török bevezetőjében felvázolja a kézírattudományok (manuscript studies) nemzetközi kutatási irányait is, amelyek módszertani alapot nyújtottak a témához. A tanulmányok esetében tehát két tudományos diskurzus találkozik egymással: a kéziratosságra és a nyomtatott nyilvánosságra irányuló, illetve a nőtörténeti kutatások. A különböző kéziratok tanulmányozása által így a női íráshasználat különleges szegmensei mutatkoznak meg, ami egyben az értekezések tartalmi sokszínűségét is biztosítja. A kutatások alapját ugyanis a naplók, levelek, versek mellett például receptek és közköltészeti alkotások is képezték. Mindemellett a kéziratosság és a nyomtatott nyilvánosság együttes jelenlétének vizsgálata, kimondva vagy kimondatlanul, azt a kérdést is felveti, hogy hol válik el a magán és a nyilvános szféra, továbbá milyen pontokon egyesül ismét, és hogyan hat egymásra.

A *Társas szöveghasználat* című nyitófejezet első tanulmánya Csörsz Rumen István *Nők a kézíratos hagyományban a 18–19. század fordulóján* című írása. A szerző a közköltészet területén vizsgálja, hogy a nők hogyan használták a szövegeket, illetve a nőkről kialakult képet hogyan használták fel szövegeik alakításának folyamatában. Csörsz Rumen egyértelművé teszi, hogy mivel a női írás forrásaihoz nemigen férünk hozzá a régiségben, ezért a tanulmányban vizsgált közköltészeti szövegekből sokkal inkább a férfiak által konstruált nőkép és *női kultúra*, vagyis a nők nevében létrehozott szöveganyag válik láthatóvá. Mindez azonban a tanulmánynak csupán az egyik témája: az értekezés foglalkozik még a lányok és fiúk eltérő oktatásával,

a női néven futó kéziratos könyvekkel, a 18. század végi fiktív nőalakok által közvetített nézetekkel, de röviden előkerülnek mintegy érdekességként a női virág- és szöveghímzések is, utóbbi mint toll helyett *tűvel írt* lenyomata a női írásbeliségnek. Csörsz Rumen írása a színes forráshasználat miatt is kissé széttartó. Úgy vélem, az első bekezdésben olvasható mondat a szerző motivációja mellett a szöveg szervezőelvét is megragadja: „Bevallom, [...] nagy élmény volt az adatokat egy új kaleidoszkópban összerázni.” (17.) Az összerázásból érdekes és fontos megállapításokat tartalmazó, színes, de olykor csapongó tanulmány születik.

Mészáros Gábor értekezése (*Lokalitás és női íráshasználat a 19. század elején: A Göcseji Helikon költői*) jóval szigorúbban ragaszkodik az általa kijelölt témához; a tanulmány a 18–19. század fordulóján alkotó Pálóczi Horváth Ádám Zala vármegyében létrehozott irodalmi körével foglalkozik. Pálóczi Horváth Dóczy Teréziával, Tuboly Erzsébettel és Tuboly Rozáliával levelezett, s összegyűjtötte a tőlük kapott verseket is. A levelezés során Pálóczi Horváth Ádám voltaképpen a kevésbé ismert költőnők mentoraként lépett elő. A kör tagja volt továbbá Kazinczy Klára, Pálóczi Horváth felesége is, aki végül összeíratta a verseket, leveleket, és Pálóczi Horváth teljes hagyatékát is ő őrizte és kezelte. Mészáros Gábor elemzése alapján Dóczy Terézia jelentősége tűnik ki a levelezésben, ugyanis az ő műveit Pálóczi Horváth követendő példaként használta fel a többiek inspirálására, továbbá Dóczy Terézia a kör alakítójaként is tevékenykedett. Mészáros Gábor kitér arra, hogy mindezek ellenére vajon miért nem Dóczy ért el olyan sikereket, mint Kazinczy Klára. A szerző állítása szerint Kazinczy Klára korabeli sikerei abból fakadhattak, hogy ő (véltetően férjének köszönhetően) nyilvánosan is felolvashatott, és verseiből néhány nyomtatásban is megjelent. Következtetései támpontokat nyújthatnak a korszakban a (női) írói kapcsolatokra és érvényesülésekre vonatkozó kutatások számára.

Kucserka Zsófia *A női Bildung elmélete és gyakorlata Kölcsey Antónia naplójában és Ábrányiné Katona Clementina publicisztikájában* című tanulmánya az Én- és közösségprezentáció című fejezet nyitódarabja. Az értekezés célja elsősorban az, hogy érzékeltesse: a vizsgált szövegek alapján a magánélet és a nyilvánosság szerepei, valamint szövegei nem határolhatók el élesen egymástól. Az írás anya és lánya művelődésének eltérő megítélését, illetve lehetőségeit elemezve a női műveltséggel kapcsolatos felfogások társadalmi változásait is bemutatja. Kucserka kiemeli, hogy „a kettejük közötti generációváltás egybeesik a nőtörténet korszakváltásával”. (70.) Kölcsey Antónia naplójával kapcsolatban a szerző felhívja a figyelmet arra az ellentétre, amely a honleányság ideálképe és a vidéki kisnemesség elképzelései között húzódott: bár a napló az olvasási forradalomnak, a könyvpiac radikális növekedésének, egyben a társadalmi szerepek átalakulásának idején keletkezett, Kölcsey Antónia tanultsága, rendszeres írása és olvasása környezete szemében csupán elnézett *különtség* volt. Kucserka megállapítja, hogy közege ellenére Kölcsey Antónia számára a művelődése mégis önértelmezésének mondhatni legmeghatározóbb eleme volt. A tanulmány abból a szempontból is fontos, hogy a kötet írásai közül a leghangsúlyosabban mutat rá arra, hogy a női íráshasználat és művelődéssel kapcsolatos vélemények hogyan alakultak át a korszakban, hiszen Kölcsey Antónia

lánya, Katona Clementina már publicistaként, a női jogok szószólójaként tevékenykedett.

Domokos Mariann *Kéziratos ételleírások a 19. században: egy sajátos női szöveg- és forrástípus* című tanulmánya olyan forrásra hívja fel a figyelmet, amellyel eddig kevesen foglalkoztak. Csörsz Rumen Istváné mellett ez az egyetlen írás, amely nem szerző(ke)t vagy alkotói csoportosulást választ fókuszként. Domokos Mariann alapvetése, hogy a kéziratban maradt receptek a konyhakultúrát és a női íráshaszonát egyik szegmensét is megmutathatják. A tanulmány első részében a szövegtörzset jelentőségének bemutatása mellett Domokos több kutatási szempontot is felvet, mint például az ízlés kérdésének vagy egy család anyagi helyzetének vizsgálatát. A szöveg második részében a szerző a kézíratos és a nyomtatásban megjelent receptek közötti kölcsönös átjárási lehetőséget mutatja fel: a receptek a hagyományosnak tekintett női szerepkészlet elemei, ugyanakkor megjelentetésükkel a nyilvános térbe is átléptek, a nemzeti identitásképzésben nyújtott szerepük miatt pedig fel is értékelték. Domokos Mariann különleges anyagot felölelő tanulmányában nem tárgyalja részletesen az egyes recepteket, egyedi témaválasztásának körülményeivel inkább alapot nyújt esetleges későbbi kutatások számára. Mindeközben azáltal, hogy a receptekben a helyi identitások fontosságának jelenlétét hangsúlyozza, új szövegtípust von be a lokalitás szempontját vizsgáló kutatásokba.

A kézíratos receptek vizsgálatának felvetése kapcsolódik a kötet következő darabjához, Kapus Erika *„Bob lovagol a tarkán”: Szabolcsi hétköznapiak a mi háborúnk idején Czóbel Minka 1914-es naplófeljegyzéseiben* című tanulmányához, amely a szerző átfogóbb kutatásának egy része. Kapus saját módszerét „inkluzívként” határozza meg, annak ugyanis része például a háztartási feljegyzések vagy a rajzvázlatok beemelése. Érvelése szerint „éppen azok a határműfajok, sőt eleddig az irodalmi elemzésektől idegen materiák kerülnek így reflektorfénybe, amelyek korábban perifériára szorultak, vagy teljességgel kívül rekedtek”. (101.) Bár a szemléletmód hasonló, Kapus Erika Domokostól eltérően jár el, amennyiben nem sajátos szövegtípust vagy műfajt választ, hanem meghatározott időintervallumban, az első világháború kitörésének évében keletkezett szövegeket. Szemléleti keretének, átírási szabályainak és fogalomhasználatának esetében is pontos meghatározásokkal él, és számos példával érzékelteti a vázlatos feljegyzések hétköznapiságát. Értekezése ugyanakkor, ebből adódóan, némiképp egyhangúvá is válik. A napló figyelemre méltó részleteket tartalmaz Czóbel Minka mentalitásával kapcsolatban, ezért a tanulmány inspiratív lehet a további Czóbel-kutatások számára. Emellett társadalomtörténeti szempontból is tanulságosak azok a részletek, amelyek azt mutatják be, a napló tanúsága szerint az első világháború miként alakította át a hétköznapiakat.

Az *Írás és emlékezés* című fejezet a szerkesztő, Török Zsuzsa tanulmányával („*Szállnak e könyvből szép emlékeim*”: *Majthényi Flóra kézíratos verseskönyve*) kezdődik, amely Majthényi Flóra népszerűségét, sikerességét és rendkívüli produktivitását járja körül. Török Zsuzsa kiemeli, hogy a költőnő bár sok szöveget írt és jelentetett meg, életművének nagyjából felét kéziratban hagyta. A tanulmány ezáltal önmagában is alátámasztja a kötetet megalapozó tézist, mely szerint a nyomtatott kul-

túra nem számolta fel a kéziratot. Majthényi verseskönyve feltehetően tisztázatnak készült; az értekezés szemlélteti, hogy a kéziratok versek összegyűjtése milyen különböző módokon valósult meg a korszakban. A szerző következtetései alapján a versekben megjelenő, Madách Pálhoz (Madách Imre öccséhez) kötődő emlékek valójában konstruált ábrándok, melyek mintegy menedéket nyújtottak a költő számára. Török kiemeli, hogy a kötet tisztázatjellege miatt ebben az esetben elsősorban a *másolás, egybegyűjtés, rendszerezés* gyakorlatai mutatkoznak meg, és nem a közvetlen alkotófolyamat. Mindazonáltal a szerző meglátásom szerint Majthényi emlékkonstruálásával kapcsolatban a versírásnak olyan lélektanilag fontos aspektusát ragadja meg, amely tanulságos lehet általánosságban véve az alkotás folyamatával kapcsolatban is.

A fejezet második írása (*Az emlékezés kontextusai és narratívái Lövei Klára írás-használatában*) az előző tanulmánynál még szorosabban foglalkozik az emlékezés aktusának írásbeli megjelenésével. Lingvay Julianna Lövei Klára emlékező szövegeit tematikus szempontból két csoportra bontja: a szülőföldre és az 1848–49-es szabadságharcra irányuló emlékezésekre. A tanulmány az első esetben a gyermekkori nosztalgia mellett a lokalitás szempontját emeli ki, például a szintén Máramaroszigetről származó színésznőhöz, Prielle Kornéliához szóló levelekből. A színésznővel folytatott levelezés azért is tanulságos, mert Prielle Kornélia nyomtatásban is megjelentette Lövei levelének egy részletét, ami nyilvánvalóvá teszi a privát és nyilvános szféra közti átjárásokat. A második tematikus csoport kapcsán az értekezés hangsúlyozza, hogy a személyes emlékeknek a nemzeti eszmék egyaránt fontos szervezőelemei, ezért képezhetnek külön csoportot a forradalom eseményeiről, személyeiről szóló írások, amelyek középpontjában Lövei fogsága, valamint Teleki Blanka alakja áll. A tanulmány érdeme, hogy érzékelteti, Lövei írásos és szóbeli beszámolóival hogyan járult hozzá a kulturális emlékezet építéséhez. Lingvay „az emlékek tudatos megőrzőjeként” elemzi Lövei írásait, amelyek egyik jellemzője korának nacionalista szemléletmódja a közösségi és a személyes emlékek esetében is, tehát az életmű a korszak mentalitástörténeti kutatásai számára sem elhanyagolható.

A kötet zárófejezete (*Kommunikáció és közösségteremtés*) Somogyi Gréta *Rhédey Mária grófnő férjéhez, gróf Mikó Imréhez írott levelei (1848–1849)* című szövegével indul. A tanulmány a levelek keletkezésének időszakát tekintve kötődik Lövei Klára írásaihoz, ám ez esetben nem tudatos emlékezésekről van szó, hanem egy pár intim, bizalmas, egymásnak szóló levelei érzékeltetik ezt a sajátos korszakot. Somogyi Gréta tanulmánya elején kiemeli a leveleskönyv jelentőségét, majd bemutatja, hogy a levelezést mi indokolta, mennyire rendszeres levélváltásról volt szó, és hogy milyen témákról, illetve milyen hangvételben folyt a beszélgetés a házastársak között. A szerző Mikó utazásával kapcsolatban kiemeli, hogy a kötelességteljesítés, a köz előnyben részesítése az egyéni érdekekkel szemben kifejezetten hangsúlyos módon volt része a házaspár szemléletének. Az 1848–49-es események értelmezése a levelezésben – az előző tanulmányhoz hasonlóan – mentalitástörténeti aspektusból lehet érdekes. Somogyi jó érzéssel ragad ki példákat a levelekből, különleges kapcsolat lenyomataként láttatva az írásokat. Elemzése kedvcsináló is, amely nemcsak

a kiadott levelezés elolvasására, hanem további kutatásra is buzdít, hiszen tanulmánya végén olyan izgalmas kérdéseket vet fel, mint például hogy a leveleket vajon ki gyűjtötte össze.

Szintén levelezéssel foglalkozik Dede Franciska „*Édes Mephisto!*”: *Justh Zsigmond női levelezőtársai* című tanulmánya, amely Justh Zsigmond kiterjedt levelezéséből a női partnerekkel (Justh anyjával, Pákozdy Matilddal, valamint Nemeskéri Kiss Margittal, Bolza Annával, Wohl Jankával és Stefániával, Fesztyné Jókai Rózával, Jászai Marival, Némethy Emmyvel, illetve Czóbel Minkával) váltott írásokat vizsgálja. A levelek szerzői megbeszéltek egymással irodalmi, művészeti tevékenységeiket, közben kölcsönösen segítették is egymást munkájukban. Dede Franciska elemzéséből a kor értelmiségi körének, alkotóinak kapcsolati hálója válik láthatóvá. A szerző nemcsak tartalmi szempontokra tér ki, hanem az írásképre, a helyesírási hibákra, a nyelvhasználatra és a megszólításokra is, melyeket a kapcsolatok közvetlenségének megnyilvánulásaként értelmez.

A kötet utolsó tanulmányában („*Sok a dolgom, és már írógörcsöm van...!*”: *Levelező közösségek és kéziratosság Schwimmer Rózsa hagyatékában*) Fedeles-Czeferner Dóra nagyobb anyagot felölelő kutatásának egy részét foglalta össze. A szöveg elején a szerző fontos, előremutató megállapításokat tesz azzal kapcsolatban, hogyan lehetne a kutatást megkönnyítő, hatékonyabb, átláthatóbb módon kezelni Schwimmer Rózsa hatalmas hagyatékát. A tanulmány részletesebben a Feministák Egyesületének tagjaival folytatott levelezésre koncentrálnak, különös figyelmet fordítva Glücklich Vilma alakjára. A levelek egyrészt bepillantást engednek a nőszervezetek és nőmozgalmak belső működésébe, formálódásába, másrészt Fedeles-Czeferner eddig biztosnak vélt szakirodalmi állításokat is megcáfol, például azt, hogy Schwimmer elszigetelődött volna a nőmozgalom hazai bázisától az első világháború kitörése után. A forráscsoport bemutató elemzéséből kiderül, hogy Schwimmer a levelezés egy pontján áttért a gépírásra: szövegeit legtöbbször valószínűleg diktálta, csupán hozzáfűznivalóit írta kézzel. Ezáltal egy olyan változás is láthatóvá válik, amely a korábbi szövegekkel foglalkozó tanulmányok kapcsán nem merülhetett fel: ez esetben az írások sokszor már megszületésük pillanatában sem kézzel készültek, a kézírás pedig csupán kiegészítette azokat.

A *Női íráshasználat és kéziratosság kultúra a hosszú 19. században* kötet tíz tanulmánya különleges montázst nyújt a 18–19. század fordulójától a 20. század elejéig a női szerzők által megalkotott vagy hozzájuk köthető manuscriptumok és publikációk viszonyáról. Az írások számos új kutatási irányt vetnek fel, amivel továbbgondolkodásra ösztönözhetik a szakmabelieket. A forradalom és szabadságharc eseményei, illetve következményei is megmutatkoznak több tárgyalt szövegben, például Lövei Klára írásaiban vagy a Rhédey–Mikó-levelezésben. Több tanulmány is hangsúlyozza a nacionalista szemlélet növekvő térnyerését, ami például Domokos Mariann elemzése alapján akár a receptek értelmezésére is kiterjedt. A kronológiai linearitásra törekvő szerkesztésnek köszönhetően a tanulmányok Csörsz Rumen írásától, vagyis a közköltészet területén elsősorban férfiak által létrehozott *női kultúrától* ívelnek Fedeles-Czeferner Schwimmer Rózával foglalkozó, egy rendkívüli befo-

lyással bíró nő levelezését tárgyaló szövegéig. A könyv egésze így azt mutatja meg, ahogy a női szerzők lehetőségei és szövegeik megítélése is átalakult a hosszú 19. század folyamán. A fokozatosan terjedő nyomtatott nyilvánosság mellett ugyanakkor a kéziratosság sem vesztette el a jelentőségét. A kéziratok továbbra is részét képezték a szerzők életének, önreprezentációjuknak vagy kommunikációs gyakorlataiknak, legfeljebb funkciójuk lett más, mint korábban. A kötet tanulmányai sokoldalúan közelítik meg a kéziratosság különböző megnyilvánulási módjait a hosszú 19. században, és ezzel képet adnak erről a változó, sokarcú íráshasználatról.